

İslam Ceza Hukukundaki Kısasın İdamla Karşılaştırılması

Prof. Dr. Bilal UÇAR

Kırgızistan Çüy Üniversitesi Öğretim Üyesi

bilalucr@gmail.com

ÖZET

Tarihte batılca uygulanan kısasa, İslam adalet ve de hafifletme getirmiştir. İslami kısasla töre cinayetleri, terör ve kan davasıyla öldürmeler önlenmiş, maktulün velisine af izni verilmesiyle de hayata hayat katarak insan hayatına değer gösterilmiştir. İslam ferde ceza yetkisi vermemiş, bunu meşru otoriteye bırakarak keyfi öldürme ve hareketleri önlemiştir. Kısası uygularken bile eşitlik ilkesini göz ardı etmemiştir. Kısas öldürmeleri önlemiş hayata kazandırmıştır.

1923 yılında toplanan Avrupa Hukuk konferansı bildirisinde insanlığın 2000 yıllık ortak akıl muhakemesi ile yeni ulaşabildiği ideal hukuku, Hz. Muhammed'in asrı saadetinde uygulamaya muvaffak olduğu beyan ve kabul edilmiştir. Bu demektir ki ortak akıl selim ideal hukukunda da kısas kabul edilmektedir.

Basitçe; ABD, Çin vb ülkelerdeki ile S. Arabistan ve İrandaki öldürme sayısı yıllık istatistiki kıyaslamaları sonucunda da; İslam Ceza Hukukundaki Kısasta adalet ve hayat olmakla birlikte öldürmeden önce kesin caydırma ve öldürmenin neden olduğu daha fazla öldürme ve diğer zararları önleme ile daha fazla hayat kurtarma bulunduğu da ispatlanmaktadır. Kısasın olduğu ve olmadığı yer ve zamanlardaki öldürmelerin lehine açık fark oranı ve yeni dünya düzenine rağmen öldürmelerin önlenememesi ve artan yükselişi, akıllı hesapla ölçülebilir. Masum hayatların dramatik öldürülmesine modern ve pozitif hukukun ceza ve adaletinin de çözüm olamadığı acı tecrübelerle anlaşılmıştır.

Eğer kısas karşıtlığı yersiz ise sübjektif ısrar ve inatla karşıtlık da yersizdir. Objektif konsensüsle ve açıklanan nedenlerle insanlık can güvenliği ve dünya selameti için kısas cezası ve caydırıcılığı veya paralel ceza da ideal ve tabii bir çözüm tedbiri olarak düşünülebilir.

KISALTMA VE ANAHTAR KELİMELER

Kısas, Hukuk, Adalet, Can, ABD, S.Arabistan, Pozitif hukuk, Tabii hukuk, İdeal hukuk

1. GİRİŞ

İslamı ve hukukunu bütünüyle kabul edip iman ve teslimle tam anlama ve anlaşılması mümkün olmakla birlikte mütemmim bir cüzü olan “İslam Ceza Hukukunda Kısas”, günümüzün bilim çağında insanlık ortak akli selimiyle daha iyi anlaşılır ve makul görülebilir olmuştur.

İslam ceza hukukunda kısasta, esasen ölümden daha çok hayat bulunduğunu akıl ve basiret sahipleri; acı tecrübeler, modern bilim ve istatistik hesaplar sonucu ortaya koymaktadır. Kısasın varlığı ve kabulü halinde caydırıcılığıyla öldürme daha hiç başlamadan biter ve hayat başlar. Kasten öldürme olayı olmaz ki ceza ve adalet için kısas olsun. Kısas temelde öldürmeyi önlemekte ve daha çok masum hayat korumaktadır. Kısasta can güvenliği ve sigortası fonksiyonu da bulunduğu anlaşılmaktadır.

İslama göre insan, ahseni takvim suretinde, mübarek ve mukaddes olarak yaratılmış ve hayatı da o denli kıymetli ve önemli sayılmıştır. Masum insan canına asla kıyılmaz. Bundan dolayı cana karşılık can cezasıyla adaletten öte tüm canları koruma altına almıştır. Canla canı korumak, kurtarmak ve hayat vermek için kısası caydırıcı ceza, adalet ve önlem olarak vaz etmesi hikmetlerinin en başında gelenidir.

Kuran-ı Kerim Bakara sûresi A. 179: “akıl sahipleri için kısasta hayat olduğunu” bildirir. Hz. Peygamber de: “kim kasten öldürürse bunun hükmü kısastır.”(ebu davud, diyat, bab:5) der.

Kısastan birkaç kasıtlı katil korksun. Katil olmayan milyarlarca kişi neden Kısastan korkutulur ve korkar ki? Canını ve tüm canları seven, korumak ve garanti altına almak isteyen herkese; aşağıda tüm boyutlarıyla ve özetle sunduğumuz “İslam Ceza Hukukunda Kısas”ı da acilen öğrenme imkanı sunuyoruz.

Fitrat ve sosyal hayat, İslam ceza hukukundaki kısası çağımız insanı ve idrakine daha makul ve mantıklı göstermiş ve kabule hazır hale getirmiştir. Kainatın yaratıcısı en adil ve hayat dolu ideal çözümü tüm İlahî dinlerinde vaz etmiştir. Güneşin doğuşuna ve kainatın fitri işleyişine müdahale edemeyen insanın, Allahın fitratına tabi ve teslim olmakla ideal adalete ve hayata ulaşabileceği sonucu çıkmaktadır.

Kısasta hayat, aksinde daha çok masum ölüm, vahşet ve facia vardır. Kuranda "... Kısasta hayat vardır." buyruğuyla da özetlenmiştir.¹ Kısasla aslında bir çok kişinin hayatı korunmaktadır. Kısas olmayan dönem ve toplumlarda katlin, intikamın ve toplu katliamların oranı ve sayısı; kısasla daha çok masum hayatların garantiye alındığını ve korunduğunu ispatlamaktadır.

İslam ceza hukukundaki kısası eleştirenlerin makul, mantıklı ve tutarlı olmadıkları ve inatla sırf İlahî adalete kasten zıt gitmek için karşı çıktıkları da düşünülmektedir. Kasten öldürülenlerin ve yok edilen masum hayatların vebali vicdanları sızlatmaktadır. Kısas olmadığı için de kişisel intikamla bu vebalin ve vicdan sızlamasının sonucu yeni öldürme ve ölümler olmaktadır.

Basitçe; ABD vb ülkelerdeki öldürme sayısı ile Suudi Arabistan ve İrandaki öldürme sayısı yıllık istatistiki kıyaslamaları sonucunda da İslam ceza hukukundaki kısasta adalet olmakla birlikte öldürmeden önce de kesin caydırma ve hayat kurtarma bulunduğu ispatlanmaktadır. Kısasın olduğu ve olmadığı yer ve zamanlardaki öldürmelerin lehine açık fark oranı ve yeni dünya düzenine rağmen öldürmelerin önlenememesi ve artan yükselişi akıllı hesap için yeter. Masum hayatların dramatik öldürülmesine modern ve pozitif hukukun ceza ve adaletinin de yegane çözüm olamadığı acı tecrübelerle anlaşılmıştır. Tek taraflı çözüm hatasında ısrar ve inat bir çok masum can kaybına yol açtığı açıktır.

Cana kıymanın azaltılması ve yok edilmesi için adaletle birlikte can veren can kurtaran kısası, yeniden araştırma ve inceleme ile öğrenme; insanlığın en önemli önceliği haline gelmiştir. Terör ve cinayetlerin rutin ve normal hale geldiği yeni dünya düzeninde can ve mal güvenliğinin yeniden tesisi ve garantisi için, etkili ve yetkili herkese kısasın acilen hatırlatılması ve gerekenlerin yapmasına vesile olmak üzere "İslam ceza hukukunda kısas"ı yeniden inceleme ve araştırmayı ve ilgililere sunmayı insani görev sayarak çalışmamızı arz ederiz.

2. KISASIN TANIMI:

2.1. Kelime Manası: Kısas arapçada; iz sürmek, anlatmak, takip etmek, kesmek anlamlarına gelen "K-S-S" fiilinden türetilmiş olup, isim olarak; mutlak eşitlik, adalet, bir şeyin iki tarafının birbirine denk olması, işlenen bir fiile ona denk bir fiille karşılık verilmesidir.²

¹ Kuran-i Kerim Bakara sûresi, A. 179.

² İslam Hukukunda Kısas ve El kesme, yayınlanmamış lisans tezi, 1970-1971.

2.2. Terim Manası: Kasten İşlenen adam öldürme veya müessir (yaralama) suçuna karşılık failin, adalet için fiilinin aynısı ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasıdır.

Kıyas kelimesinin lügat ve terim anlamı arasında irtibat kurmak mümkündür. Şöyle ki; birinin hareket ve davranışlarını kendisinden sonra takib etmek şeklindeki kelime anlamına uygun olarak, suçu işleyenin fiilinin adaletle aynı cinsten fiille takib edilmesi, fiile eşit bir fiille karşılık verilmesidir.

Bazı bilginlere göre kıyas; Muhammedî İslam'dan önce oç alma (intikam) görüşüne dayanan bir adli cezanın en son ve yeni İlahî emirlere de dayanılarak, kesin bir şekilde İlahî hukuk kurallarına bağlanmasıdır.³ Ayrıca Kuran ve Hadise göre tüm İlahî dinlerde İlahî bir adalet ve hayat kaynağı olarak kabul edilen bir hüküm olarak zikredilmektedir.

3. KISASIN KISIMLARI:

İslam dini kıyas konusunda iki eylem üzerinde durmuştur.

3.1 Kıyas Fi'n-Nefs: Kasten öldürmede uygulanan kıyastır. İnsanın nefesine yapılan fiili adaletle failine uygulamaktır. Adam öldüren kimseye dinin kurallarına göre kıyas uygulanır.

3.2. Kıyas Fi Madun-İn-Nefs: Bir kimsenin yaralanmasıyla sonuçlanan fiillere uygulanan kıyastır. Bir fiil sonucu nefsin uğradığı yıkımın aynısını adaletle failine uygulamaktır⁴

4. TARİHTE KISAS:

Kıyas; İslam dininin yeniden doğuşu ve ihyası ile o taya çıkmış bir adli ceza sistemi değildir. İslam öncesi hak ve batıl inanç ve toplumlarda da kıyas bulunmaktadır.⁵ Kıyas adaleti, bilinen tarihten beri insanlığı ve canları koruyarak sulh ve sükunu sağlayarak günümüze değin beşeriyetin selametine vesile olmuştur.

³ TDV İslam ansiklopedisi cilt 25 Ankara 2002 syf 488.

⁴ Meydan Larousse, 7.cilt, İstanbul, 1972, syf 264..

⁵ Bazılarının yakıştırması 'şaman dini' diye bir din asla eski Türklerde umumen hakim olmamıştır. Hanif islamın bozulmuş bazı kalıntıları ve hurafeleri çok az yer ve kişilerde yaşana geldiğinden bu cüz'i ve kayda değer görülmemeyen bazı inanış ve ritüellere şaman dini denmesi ve eski Türklerde umumileştirilmesi kasıtlı bir tarihi yanıltmadır. Eski Türkler hanif müslümandır. Bu yüzden umumen topluca kolaylıkla islamı kabul etmiş ve hayatının gayesi yapmıştır. İslamla aziz olmuş ve islamı dünyaya aziz ve hakim yapmıştır. (UÇAR Bilal, Çağ Atlarken, ZYGüven, Ankara, 1998; 1983-1991 Yılları TC Hükümetlerinin Çalışma Hayatı- İstihdam ve İşsizlik Politikası ve İcraatı (Master Tezi) İst. Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1991.)

Mesela; Totem inançlarına mensup toplumlarda, çok tanrılı dinlerde, musevilikte eski Türk'lerde kısas; tam manasıyla adalet sınırları içinde olmasa da genel geçerliliği olan zorunlu bir sistemdir. Totem inancına bağlı toplumlarda işlenen suç, şahsa değil de toteme işlenmiş sayılmakta, mağdurun bulunduğu topluluk, failin bulunduğu toplumdan öç alma hakkına sahip olmaktadır.

Eski Çin, İran, Türk, Mısır, Babil, Sümer, ve Hitit uygarlık ve uluslarında suç işleyen cezasının verilmesi dinî bir gereklilik sayılmıştır. Krala, topluma, herhangi bir görevliye yapılan suç, Tanrıya yapılmış sayılıyordu. Bu; Roma, Yunan, Fenike uygarlık ve uluslarında genel geçer bir yasa durumuna dönüşmüştür." Göze göz, dişe diş, kana kan" genel ve temel bir yasa haline gelmiştir.⁶

İbranî kültüründen ve hanîf islamdan beslenen Araplarda kısas cezası yaygındır. "Öldürmeyi en iyi yok eden şey yine öldürmedir" Arap atasözü, kısasın önemini göstermektedir. Yahudilikte kısas cezası kesin çizgilerle uygulanırdı. Yani adam öldüren mutlaka öldürülür, öldürülenin velisine affetme izni bile verilmezdi. İnfazı mağdurun yakınları gerçekleştirirdi. (Sayılar, 35/19; Tensiye, 19/11-12.). Abdullah b. Abbas' tan gelen bir rivayette Yahudilik'de kısasın yegane ceza sistemi olduğunu, gerçekleşmeyeceği durumlarda bile diyetin mümkün olmadığı bildirilmektedir. (Buhârî, "diyât", 8). Tevrat'ta bir kimseyi vurarak öldüren kimsenin mutlaka öldürüleceği vurgulanmaktadır.(Tevrat, çıkış bölümü, 21/13).⁷ Ölümle sonuçlanmayan müessir fillerde tazminat ödenebileceği hususu ise Yahudi din adamlarınca sonradan geliştirilmiştir.

Hristiyanlık'ta ise adam öldüren kişiye kısas uygulanmaz kesinleşmiş bir şekilde diyet ödetilirdi. Diyet kesinlikle kısasa çevrilemezdi. Matta İncil'inde şöyle söylenmektedir: "Göz yerine göz, diş yerine diş denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Kötüye karşı koma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir" Hz. İsa'nın Tevrat'taki kısasa atıfta bulunup affetmeyi ve feragat etmeyi tavsiye etmesi İlahî adalet ölçüleri dışında batıla kaçan katı ve acımasız kısasın kaldırılmak istendiği veya rızaen yumuşatıldığını göstermektedir.⁸

Türk ve Turan elleri ve illerinin eskiden beri asıl dini, kültür ve medeniyeti hanif İslam olarak mütalaa edilebilir. 'Gök' sözcüğünün asıl manası 'yüce, ulu' anlamındadır. 'Gök Tanrı'-'Yüce, Ulu Tek Allah' anlamında kullanılmaktadır. Türklerde, Tek ve Yüce Tanrının 'Hanif İslam

⁶ Aynı kaynak, meydan larousse, s. 264.

⁷ ELMALILI YAZIR M. Hamdi, Hak Dini Kuran dili, 1.cilt, Azim dağıtım, İstanbul.

⁸ Aynı eser islam ansiklopedisi syf. 489.

Dini' daima var ve hakim olmuştur. Buna göre Kısas da Türklerde daima var olmuş ve bu yüzden cana kıyım en büyük cürüm olarak kabul edilmiş ve “cana-can” ile “kana-kan” deyimleri kısasa karşılık kullanılmıştır.

Türkler kendilerine savaş açan düşmanlarını bile yendikleri zaman canlarını Tanrı buyruğu deyip yaratandan ötürü bağışlamış ve asla katil ve katliam yapmamıştır. Can bağışlama en büyük erdemdir. Mesela: Atilla- (Adil Han)'nın 'Tanrının Kırbacı millet olarak' Orta asyadan Avrupa ortasına kadar zapt ettiği ve yendiği yerlerdeki yendiklerine adaletle muamelesi ve can kaybını asgariye indirmesi; Sultan ALPARSLAN'ın yendiği tutsak Bizans Kırılma esir muamelesi bile yapmayıp canını bağışlaması eski Türklerde de kısas inancı ve geleneği hakim olduğu içindir.⁹

Fakat İslam öncesi kısasta adil bir misillemeden söz edilemez. Cezanın uygulanmasında gerek keyfîlik gerekse şahsî intikam gözleniyordu. Bu da öç ve kan davalarına yol açıyordu. Herhangi bir kabileye mensup kişiye uygulanan bir suç o kabileye işlenmiş sayılır ve kısas uygulanırken birden fazla kişi cezalandırılırdı. Güçlü ve soylulardan biri adam öldürdüğünde kısas yapılmaz, mağdur az bir diyete razı edilirdi.¹⁰

Belli dönemlerin felsefi fikirleri de ölüm cezasının hasta bir cemiyet için ilaç hükmünde olduğu yönündedir. Örneğin Montesquieu ve Voltaire'nin görüşleri ölüm cezasının faydalı olduğu yönündedir.¹¹ 1923 yılında toplanan Avrupa Hukuk konferansı bildirisinde insanlığın 2000 yıllık ortak akıl muhakemesi ile yeni ulaşabildiği ideal hukuku, Hz. Muhammed'in asrı saadetinde uygulamaya muvaffak olduğu beyan ve kabul edilmiştir.¹²

Bu demektir ki ortak akli selim ideal hukukunda da Kısas kabul edilmektedir.

5. İSLAM'DA KISAS

Tarihte batılca uygulanan kısasa, İslam adalet ve de hafifletme getirmiştir. İslami kısasla töre cinayetleri, terör ve kan davasıyla öldürmeler önlenmiş, maktulün velisine af izni verilmesiyle de hayata hayat katarak insan hayatına değer gösterilmiştir. İslam ferde ceza yetkisi vermemiş,

⁹ UÇAR Bilal, Türk Dүйнөсү Өнүгүүсүнө Уюм, Фонд, Кичи Жана Орто Ишкана Таасири, Кыргыз Р. Чүй Университети- ТС ТІСА, 2009 - Жыл Бишкек,

¹⁰ Aynı eser islam ansiklopedisi, syf. 489.

¹¹ DÖNMEZER Sulhi-ERMAN Sahir, nazarî ve tatbikî ceza hukuku, , cilt2,istanbul 1959)

¹² İmam-ı Said Nursi, Sözlür, Risale-i Nur Külliyyatı,

bunu meşru otoriteye bırakarak keyfi öldürme ve hareketleri önlemiştir. Kısası uygularken bile eşitlik ilkesini göz ardı etmemiştir. Kısas öldürmeleri önlemiş hayata kazandırmıştır.

Kısaın kesin olmadığı ve öldürülenin velisinin affetmesi durumlarında kısasın düşeceğini bildirmiştir. Sulhun sağlanması elbette en hayırlısıdır. Fakat kamu yararı ve düzenin korunması için kısasın düştüğü durumlara bile ağır bir diyet getirilmiştir. Affetme yetkisi hâkime ya da meşru otoriteye değil, öldürülenin velisine verilmiştir. Bu şekilde velide kan gütme arzusu ortadan kaldırılmış ve içindeki kin ve öfkenin bir nebze de olsa söndürülmesi ve intikam için başka masum canlara kıymanın önlenmesi amaçlanmıştır.

Bakara sûresi A. 179’da, “akıl sahipleri için kısasta hayat olduğunu bildirir. Şöyle ki:

Öncelikle kısasın öldürmede caydırıcılık etkisi büyüktür. Yaşamak isteyen keyfi öldürmekten kaçır ve korkar. Birini öldürmek isteyen birisi, öldürülme cezasını hesaba katarak bu isteğinden kaçır ve vazgeçer. Bu suretle katli ve kısas hiç gerçekleşmediği için en az 2 hayat kurtulmuş olur ve yine hayat devam eder. Kısaın kabulü ve varlığı halinde katli önleme ve caydırma suretiyle her iki haldeki ölen ve öldüren ölümler, önlenerek daha baştan en az 2 hayat kurtarılmış olmaktadır.

Diğer taraftan öldüren kişi meşru otorite tarafından kısasla ölüm cezasına çarptırılınca, veli ve akrabaların öç ve kan gütme davası da ortadan kalkar ve hayatta kalanların sayısı artar. Veli ve akrabaların kısası bağışlama ve diyet hakkı da ölüm yerine hayat vermektedir.

Kısaın olumlu sonuçlarına verilebilecek en güzel örnek; Avrupa Hukuk Kongresine göre, şüphesiz ideal hukuku 1400 yıl önce uyguladığı kabul edilen Hz. Peygamber döneminde ve asrı saadetinde hapishanelerin tenha, yersiz ve haksız katlin asgari olmasıdır. Günümüzde ise Amerika v.b. ülkelerde katlin yoğunluğu ve idam cezasının varlığıdır. Kısaın olduğu Suudi Arabistan ve İran’da ise hapishanelerde sadece trafik kazası suçlarından ceza alanların varlığıdır.¹³

İslam dini hayat hakkına büyük önem vermektedir. Bir insanın haksız yere öldürülmesinin tüm insanlığın öldürülmesi kadar ağır bir suç olduğunu vurgular. Bu bakımdan haksız yere öldürülen kişiye herkes üzülür ve toplumun huzuru için suçlunun cezalandırılmasını ister.

¹³ Aaynı eser Elmalılı... syf 459.

Tıpkı tedavisi mümkün olmayan bir organın vücudun bekası ve sağlığı için ameliyatla kesilip atılması gibi, haksızca masum insan öldüren kişinin kisası da; toplumda birçok hayatın kurtarılması ve kamu yararı, toplumun selamet, huzur, beka ve sağlığı için, toplum hayatından kisasla temizlenmesinin bir zorunluluk olduğu selim akıl sahiplerince anlaşılır.

Terör, töre, kan davaları ve toplu katliamları da hesap edersek, daha çok sayıdaki yersiz ve haksız ölümler önlenerek bir çok masum hayat garantiye alınmaktadır. Kisas hayat kurtarmakta ve adeta hayat bağışlamakta ve vermektedir.

Kisası eleştirenler sırf İlahî adalete ve şeraite karşı gelmek için inatla bunu sürdürmektedirler. İlahî adaletin olmadığı yerlerdeki öldürmenin ve vahşetin önlenememesi, çokluğu ve yoğunluğu, inatla ve kılızca yersiz ve ölçüsüz eleştiriye devam edenlere ibretlik cevaptır.

5.1. KISASIN HUKUKİ DAYANAĞI

İslam ceza hukukunda kisasın kaynağını Kur'an ve Sünnet oluşturmaktadır. Kur'an ve Sünnet'te haksız yere adam öldürmek büyük günah sayılmış ve yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim; Nisa suresi 93, Maide 32, Enam 151, İsrâ 33' de bu kasıtlı eylemlerin ahlaki ve uhrevi sorumluluğunu; Bakara suresi 178-179'da maddi ve dünyevi cezasının kisas olduğunu; İsrâ suresi 33'de adam öldürme suçunda maktûlün velisine kisas isteme yetkisi verildiği, gene Bakara 178'de maktûlün velisinin katili affetmesi halinde ve Nisa 92'de de kazara öldürmelerde diyet ödeneceği bildirmiştir.

Hz. Peygamber'de çeşitli hadislerde kisası bildirmiştir. Örnek verecek olursak "kim kasten öldürürse bunun hükmü kısıstır."(ebu davud, diyat, bab: 5), "Allah'tan başka ma'bud olmadığını ve Allah'ın resulü olduğumu tasdik eden bir mü'minin kanı şu üç şeyden olanların dışında helal değildir; zina eden evli kişi, cana karşı can ve dini terk edip cemaatten ayrılan"(eş-şevkani, neylü'l-evtar, VII, s.7 (Buhari, Müslim)).¹⁴

Bütün bu hallerde aslında kısısta öldürmeyi önleme ve hayat verme sonucu çıkmaktadır. Kısına inatla ve akılsızca karşı çıkanların; 1 katili ve suçluyu korumak adına 1'den çok kişinin ölümüne sebep olduklarını ve toplumda öldürmenin çoğalmasına sebebiyet verdiklerini hesap ve akl edemediklerini, dünyanın süper gücü ABD vbdeki önlenemeyen katil ve idam cezaları göstermektedir.

¹⁴ Aynı eser, islam ansiklopedisi syf. 489.

5.2. KISASI GEREKTİREN SUÇLAR

İlk olarak denilmelidir ki; kısas cezasının hükmedilebilmesi için eylemin kasten işlenmiş olması ve bunun kesin olarak bilinmesi gerekir. Kısas zanna dayanılarak yapılmaz.

İslam hukukunda suçlar şu şekilde ayrılır:

A'md, kast: Bu öldürücü bir aletin kullanılması ile yapılan aylemdir ve kefarete değil kısası gerektirir. Kısas talep etme hakkı olan öldürülenin akrabası; ya hiç karşılık beklemeden veya diyet karşılığı, fazlası veya daha aşağısı ile kısastan vazgeçebilir. Ve bu takdirde de kefarete verilmesi gerekmektedir.¹⁵

a- Kastın aşılması: yani öldürücü bir alet kullanmaksızın işlenen cinayettir. Bu suçlu tarafından kefarete verilmesini ve âkilesinin ağır diyet ödemesini gerektirir.

b- Hata ve hataya giren haller: Bunlar da diğerleri gibi aynı şeyi yani kefareti ve normal diyeti gerektirir.

c- Bir sebep dolayısıyla öldürme: Bu doğrudan doğruya adam öldürmenin karşılığı olup, kefarete değil âkilenin normal diyet ödemesini gerektirir.

5.3. İSLAM HUKUKUNDA KISASIN UYGULANMASI İÇİN GEREKEN ŞARTLAR

a- Adam öldüren kişinin reşit olması gerekir.

b- Maktul, kâtilin fer'î yani çocuğu, torunu, yardımcısı veya hizmetçisi olmamalıdır. Öldürülen kimse, öldürenin torunu, yeğeni, kölesi, torununun kölesi olmamalıdır.

c- İslam dinine yeni giren kimsenin Müslüman olmazdan önce işlediği suçlar bağışlandığı için ona karşı kısas uygulanmaz. Ancak burada kişinin Müslüman olmasındaki samimiyeti göz önünde bulundurulmalıdır.

d- Adam öldüren kimse, kısastan önce ölürse ölenin yakınının isteği yerine getirilmemesi gerekir.

e- Mağdurun kanının masum olması gerekir.

¹⁵ KARAMAN Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İz yayıncılık, İstanbul syf. 191.

f- Mağdur ile failin hukukî statülerinin eşit olması. Bu konuda görüş farklılıkları vardır. Ebu Hanife; cinsiyet, hürriyet ve islam ülkesinde yaşama şartlarını öngörür, İmam Malik ve İmam Ahmed b. Hanbel, Müslüman olma ve hür olma şartlarını aramaktadır, İmam Şafii ise Müslüman olmak ve hürriyeti esas alır.

g- Tecavüze uğrayan organ ile kısas uygulanacak organ eşit olmalıdır yani bir organ ancak kendi karşılığındaki bir organ için kısas yapılabilir.

h- Kisasın tam olarak uygulanabilirlik özelliğine sahip olması gerekir. Örneğin mağdurun kafasında meydana getirilen ve ölümlü sonuçlanmayan böyle müessir fiillerde uygulanacak kısasın suçluda ağır yaralanma, hatta ölüm ile sonuçlanma ihtimali büyük olduğundan bu durumlarda kısas yerine zorunlu bedel ödenir.¹⁶

5.4. AZAYA UYGULANILACAK KISASTA ARANAN ŞARTLAR

1- Erkek ile kadın arasındaki bir uzvun yaralanmasında kısas uygulanmaz.

2- Âza hakkındaki kısasta tamamen eşitliğe tamamen riayet edilmelidir. Örneğin: bir kimsenin bir kolunu tam olarak dirseğinden kesen kimseye diğer şartları da uyuyorsa kısas uygulanır.

3- Hür ve köle arasında kısas olmaz.

4- Azalar arasında yer ve fayda bakımından da eşitlik olmalıdır. Örneğin: A'nden kesilen bir baş parmak karşılığında suçlunun da baş parmağı kesilir.

4.5. KISASI DÜŞÜREN DURUMLAR

1- Cezaî sorumlulukta bir kişinin bülûğa ermiş olması gereklidir. Bülûğa girme yaşı çeşitli durumlara göre değişiklik arz etse de en alt sınır olarak erkeklerde on iki kadınlarda ise dokuz kabul edilmektedir. Özetle çocukların bilerek işledikleri suçlar; hükmen hata olarak kabul edilmektedir.

2- Aynı şekilde akıl hastalığına sahip kişilerin de cezaî sorumluluğu ortadan kalkmaktadır.

¹⁶ DAĞCI Şamil, İslam Ceza Hukukunda şahıslara karşı müessir fiiller, 2.baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı,yayınları, Ankara 1999.

3- İkrâh yani başkasına zorla yaptırılan fiildir. Bu durumlarda da cezaî sorumluluk ortadan kalkmaktadır.

4- Failin kısasın konusunu oluşturan organının kaybolması veya ölmesi durumlarında kısas düşer.

5- Fail ile mağdurun furûu olması. Örneğin babanın çocuğuna karşı kısas gerektirecek bir suç işlemesi halinde kısas düşer.

6- Suç birden fazla kişi ile ortak olarak işlenmişse bu durumlarda verilecek ceza birkaç sistemle açıklanır. Ya suça iştirak eden herkes eşit kabul edilerek ya da suça ortaklık derecelendirilerek cezalandırılır.

7- Mağdurun” kısas hakkımı bağışladım” gibi tabirleri kullanarak katili affetmesi ile kısas düşmektedir.¹⁷

5.6. KISASIN UYGULANMA ŞEKLİ

Katile uygulanacak kısas: Kılıç gibi keskin bir aletle suçlunun boynunun kesilmesiyle (öldürücü silah ile atışla da¹⁸) olur. Katil mağduru ne şekilde öldürmüş olursa olsun infazı değiştirmez.

Kısas cezası verilmiş kişinin cezası tehir edilemez, ancak hamile bir kadına hüküm verilmişse hamileliği bitene kadar hüküm icra edilmez. Ceza suçluyu kahraman durumuna koymamak için aleni değil de gizli olarak icra edilir.¹⁹

5.7. KISASIN AFFI

Fakihler kitap ve sünnete dayanarak kısasta affın caiz olup olmadığı hakkında bir ihtilafta bulunmamışlardır. Kuran ve sünnet bu konuda her zaman bağışlamayı tavsiye etmiştir.²⁰ Bir ayette Kuran affeden ve bağışlayan kişinin ecrinin Allah’a ait olduğunu bildirmiştir (Şûra, 40). Gene aynı şekilde Enes b Malik: Hz.Peygamberin affetmekten başka kısastan hiçbir şeyi kaldırmadığını bildirmiştir. (Sünen-i İbni Mace, cilt II, s:898)

¹⁷ DAĞCI Şamil, aynı eser syf, 96-110.

¹⁸ Yazarın görüşü.

¹⁹ DAĞCI Şamil, aynı eser syf , 96-110.

²⁰ YEŞİLKANAT Fatma, İslam Hukukunda Kısasın Affi, yayınlanmamış lisans tezi, Ankara, 1987.

Öldürme ve yaralama suçunda af hakkının kabulü, barışa ve anlaşmaya sebeptir. Nefret ve intikam hislerini azaltmak amaçlanmıştır. Böyle olunca da suçlar azalır, suç işleme isteği ve öfkesi hafifletilir. Fakat zina gibi suçlarda af hakkının kabulü aile kurumuna ve kamu yararına zarar verir. Aile de toplumun çekirdeği olduğuna göre toplum da bundan nasibini alır.²¹

Af, hayatta ise suç mağduruna, değilse de onun mirasçılarına ait bir haktır. Suçluyu affetmenin kısas ve diyetten daha faziletli olduğuna dair icma vardır. Kısas talep etme veya affetme yetkisi adam öldürmede maktulün kısas hakkına sahip mirasçılara, müessir fiillerde suçun doğrudan mağduruna, ölümü halinde ise mirasçılara aittir.²²

5.8. AFFIN KABULÜ İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR

- 1) Affeden kişinin bâliğ ve akli başında olması gereklidir.
- 2) Affeden kişinin tehdit ve zorlama altında olmaması gereklidir.
- 3) Affeden kişinin kısasa malik olması gerekir. Çünkü kısas affi, haktan vazgeçmektir. Bu yüzden de kişinin kısas isteme hakkının olması gerekir. Aynı şekilde kısas sahibinin babası veya dedesinin de kısas affi gibi bir hakkı yoktur.

Aftan rucunun hiçbir şekilde mümkün olmadığı kabul edilir. Yani velinin aftan sonra hiçbir şekilde dönme hakkı yoktur.

5.9. AFFIN KABUL OLMADIĞI HALLER

1. *Savaşta katli*: Savaş anında masum birisini öldüren kişinin katli gerekir. Velinin veyahut başka bir kişinin af yetkisi yoktur. Çünkü bu suç kısası değil haddi gerektirir.
2. *Suikastla katli*: Bir insanı kandırıp gözden ırak bir yere götürüp öldürmektir. Bu katilde cevaz veren fakihler; Ebu Hanife, Ahmet, Ehlu-z Zahir, eş-Şaffî' dir.
3. *İmamların katli*: Bir kısım fakih, Müslüman bir imamı (Emir-İdareci) öldüren bir kişinin affının caiz olmadığı görüşündedir.²³

Kısasın affedildiğinde ödenecek diyetin; katilin rızasına bağlı olup olmayacağı konusunda iki görüş vardır:

²¹ UDEH Abdulkadir, Mukayeseli İslam Hukuku Ve Beşeri Hukuk, 1.cilt, Rehber Yayıncılık, syf 242.

²² Aynı eser islam ansk. Syf 494.

²³ YEŞILKANAT Fatma, a.g.e.

a) İmam malik ve İmam Ebu Hanife'ye göre maktulün velisi kısas ister veya katili affeder. Diyet üzerine antlaşmalı olarak affetmişse katil diyeti ödemek mecburiyetindedir. Eğer diyet üzerine antlaşma yapmadan katili affetmiş ise diyet gerekmez.

b) İmam Şafîî, İmam Ahmet b. Hanbel, Ebu Dâvûd gibi imamlara göre velinin seçme hakkı vardır. Veli ya kısas ister, ya affeder ya da diyet alır. Diyet katilin rızasına bağlı değildir, affetmek demek kısasın diyete inkılab etmesi demektir.

Hz peygamber ve sahâbe devrindeki diyet miktarları şu şekildedir: Yüz deve, Bin altın, On veya on iki dirhem gümüş, İki yüz sığır, İki bin koyun, İki yüz kat elbise.

Kısasın affi ile cezanın diyete dönüşmesinin yanında kefaret cezası da vardır. Kefaret ise varsa bir köleyi azat etmek buna imkan yoksa da iki ay oruç tutmaktır.²⁴

6. KISAS-DÜNYADA VE POZİTİF HUKUKTA İDAM: Kısasın muadili veya alternatifi olarak uygulanan idam cezasının günümüze değin modern ve pozitif hukuk düzenine sahip ülkelerde uygulanması İslam ceza hukukundaki kısas'ın da makul karşılanmasına örnek gösterilebilir. Dünyada kısasa benzer veya ikame ceza olarak idama bakacak olursak: Uluslararası Af Örgütü (UAÖ), 2006 yılı başı itibarıyla, dünyada 74 ülkenin hâlâ idam cezasını uyguladığını açıkladı. UAÖ ülkeler ve idam cezasıyla ilgili derlemesine göre, savaş suçları da dahil olmak üzere, idam cezasını bütünüyle kaldırmış olan ülkelerin sayısı 86. Türkiye de bu ülkelerin arasında olup idamı bütünüyle kaldırmış durumdadır. Yalnızca adi suçlar için kaldıran 11, yasalarında varolsa da cezayı son on yıldır uygulamayan 25 ülke var.²⁵

75 ülkede tüm suçlar için idam cezaları tamamen kaldırıldı. 14 ülkede savaş zamanı işlenen suçlar için idam cezası korunuyor. 20 ülkede yasalarda var ancak uygulanmıyor. 86 ülkede idam cezası yasalarda var ve uygulanıyor. 2000 yılında 27 ülkede 1457 hükümlünün cezası infaz edildi. 65 ülkede 3 bin 58 kişi idama mahkum edildi. Çin'de her yıl 1000'den fazla mahkumun cezası tek kurşunla infaz ediliyor. 2000 yılında ABD'de 85, Suudi Arabistan'da 123, İran'da 75, Japonya'da 3 kişi idam edildi.²⁶

²⁴ KARAMAN Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İz yayıncılık, İstanbul syf. 191.

²⁵ <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnalID=32487> BİA Haber Merkezi 17/04/2006 BİA Londra 28.4.2010

²⁶ <http://www.izafet.com/guncel-olaylar/130500-sayilarin-diliyle-turkiye-de-idam.html> 28.4.2010

Türkiyede Ekim 1984 den itibaren mahkemeler tarafından verilen idam cezaları Meclis'te onaylanmadığı için infaz edilmemiş, 1991 yılında çıkarılan bir ayla 500 civarında idam cezası dosyası, 10 yıl ağır hapse dönüştürülmüş ve 2002 deki yasayla da fiilen uygulanmamış olan tüm idam kararları, ömür boyu hapse dönüştürülmüştür. Türkiye'de idam cezası 5218 sayılı kanunla tamamen kaldırılmıştır. Türkiye'de ilk önce 2002'de savaş halleri veya çok yakın savaş tehdidi zamanında işlenen suçlar için, 2006'da ise tüm suçlar için kaldırılmıştır.²⁷

Kısasa benzer idamı kaldıran ülkeler müebbet veya ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını yerine ikame etmektedir. Bu ceza da af veya başka indirimler uygulanarak sulandırıldığından katillere caydırıcı olmamaktadır. Hatta kısas veya idamdan müebbetliklerin ülkeye ve halka maddi ve manevi maliyeti de söz konusudur. Ayrıca isyan vs. yollarla hapisten kaçma ve bu gibi sebeplerle daha fazla yeni ölümlere sebebiyet vb tehditleri de bulunmaktadır.

Oysa tezimizde açıklandığı üzere meşru otoritenin hak eden ve şartlarını taşıyan katilin kısasıyla, ilgili tüm sosyal sorunlara çare ve başka ölümlere de engel olunmaktadır. Pozitif hukukta da kısasa benzer veya ikame ceza bulunması, İslam ceza hukukundaki kısasın fitri, tabii ve ideal hukuka uygun düştüğünü göstermektedir.

7. SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İslam ceza hukukundaki kısasın *temelinin ve Aslının dayandığı Sözler: Kuran- Kerim Bakara sûresi A. 179: “akıl sahipleri için kısasta hayat olduğunu” bildirmiştir. Hz. Peygamber de: “kim kasten öldürürse bunun hükmü kısastır.” (ebu davud, diyat, bab:5) demiştir.*

İslamı ve hukukunu, bütünüyle iman ve teslimin mütemmim bir cüzü olan “İslam Ceza Hukukunda Kısas”ı günümüzün bilim çağında pozitif ve modern hukuk taki benzer veya ikame cezalarla karşılaştırmayla daha iyi anlama, mantıklı ve makul görebilme kolaylaşmıştır. İslam Ceza Hukukunda Kısasta esasen ölümden daha çok hayat bulunduğunu akıl ve basiret sahipleri; tecrübeler, modern bilim ve istatistik hesaplar sonucu, rahatlıkla ortaya koyabilir ve asrın idrakine kolaylıkla kabul ettirebilir.

Çünkü fitrat ve sosyal hayat, modern ve pozitif hukukta da muadili veya paraleli bulunan İslam ceza hukukundaki kısası, çağımız insanı ve idrakine daha makul ve mantıklı göstermektedir ve artık toplumsal vicdanı, rahatlıkla kabule hazır hale getirmiştir. Kainatın yaratıcısı en adil ve

²⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'de_idam_czas%C4%B1 28.4.2010.

hayat dolu çözümü tüm İlahî dinlerinde kısasla vaz etmiştir. Güneşin doğuşuna ve kainatın işleyişine müdahale edemeyen insan, Allahın fitratına tabi ve teslim olmakla ideal adaletle ulaşabilecektir.

Kısasta hayat, aksinde daha çok masum kat'l, terör, vahşet ve facia vardır. ABD vb ülkelerdeki terör, cinayet, soygun vb. nedenlerle öldürmeler ile S. Arabistan ve İrandaki öldürme sayısı yıllık istatistiki kıyaslamaları sonucunda da İslam Ceza Hukukundaki Kısasta öldürmeyi hiç başlamadan önleme, kesin caydırma ve hayat kurtarma bulunduğu ispatlanmaktadır.

Kısasın esas ve fer'i bütün hallerinde aslında öldürmeyi önleme ve hayat verme sonucu çıkmaktadır. Kısasa subjektif inatla ve akılsızca karşı çıkanların; mevhum ve meçhul muhtemel bir katili ve suçluyu korumak adına, birden çok kişinin ölümüne sebep olduklarını ve toplumda yersiz öldürmelerin çoğalmasına sebebiyet verdiklerini, hesap ve akl edemedikleri, dünyanın süper gücü ABD, Çin vb ülkelerdeki önlenemeyen katil ve idam cezaları göstermektedir.

Kıyası eleştirenlerin, sırf İlahî adaletle ve şeriate karşı gelmek için subjektif inatla bunu sürdürdüğü düşünülmektedirler. İlahî adaletin ve kısasın olmadığı yerlerdeki her türlü öldürme ve vahşetin hızla artması, önlenememesi, çokluğu ve yoğunluğu, yersiz ve ölçsüz kısas eleştirisine ve reddine devam edenlere ibretlik cevaptır. İslam Ceza Hukukundaki Kısası eleştirenlerin makul, mantıklı ve tutarlı olmadıkları ve inatla sırf İlahî adaletle kasten zıt gitmek için karşı çıktıkları görülmektedir. Kısas ve caydırıcılığı olmadığı için öldürülen masumların ve yok edilen masum hayatların vebali de karşı çıkanların ve önleyenlerin boynunda olacağı da düşünülebilir.

Kısasın olumlu sonuçlarına verilebilecek en güzel örnek şüphesiz Hz. Peygamber döneminde ve İslam hakimiyetinde hapishanelerin تنها olması, yersiz ve haksız katlin asgari olmasıdır. Günümüzde ise ABD, Çin vb ülkelerde masum katlin yoğunluğu ve idam cezasının varlığıdır. Kısasın olduğu Suudi Arabistan ve İran'da ise hapishanelerde kasıtlı katillerin azlığı ve sadece trafik suçlarından ceza alanların varlığıdır.

İslam dini hayat hakkına büyük önem vermektedir. Bir insanın haksız yere öldürülmesinin tüm insanlığın öldürülmesi kadar ağır bir suç olduğunu vurgular. Bu bakımdan haksız yere öldürülen kişiye herkes üzülmür ve toplumun huzuru ve vicdanın rahatlaması için suçlunun meşru otoritece adaletle cezalandırılmasını ister.

Tıpkı tedavisi mümkün olmayan bir organın vücudun hayatı ve sağlığı için ameliyatla kesip atılması gibi, haksız insan öldüren kişinin de toplumda birçok hayatın kurtarılması ve toplumun hayatı ve sağlığı için kısasla toplum hayatından temizlenmesi gibi bir zorunluluk olduğu akıl sahiplerince düşünülebilir.

Öç, intikam, töre, soygun, terör cinayetleri, kan davaları ve toplu katliamları da hesap edersek daha çok sayıdaki yersiz ve haksız masum ölümler kısasla caydırılarak ve önlenerek mevhum ve meçhul muhtemel bir katlin önüne geçilmekten başka bir çok hayat da garantiye alınmaktadır. Kısas daha çok ve can hayat kurtarmakta ve adeta daha çok hayat ve can başışlamakta ve vermektedir. Daha çok masum hayat ve can kaybını önlemektedir. Kısasta, adalet için bir ölüm veya organa kısası uygulama ihtimali var. Kısas olmazsa binlerce cinayet, ölüm ve organ kaybı var. İnsanlık tarihi ve tecrübesi de bunu teyit etmektedir.

Allah'a asilerin, kısasa da keyfi isyanı sebebiyle; boş yere binlerce masum hayat yok olmaktadır. Allahın hükmüne razı olup kısas kabul edilmesi halinde, bu masum hayatlar baki kalmaktadır. Hatta caydırılık etkisi ile kısas gerektirecek ölüm ve yaralamalar bile hiç olmamaktadır.

Çünkü İslam toplumlarında ve tarihinde kısas gerektiren hallerin toplamı parmak sayısı kadar azdır. Günümüzde kısasın uygulandığı Suudi Arabistan, İran vb ülkelerde kısas gerektiren birkaç vakıa, ABD, Çin vb çağdaş ülkelerdeki milyonlarca insanın cinayet ve cezalar sonucu ölümleri yanında hiç kalır. En çok hayat ve can kurtaran adalet ve ceza olarak akli muhakeme sonucunda bunu anlamak mümkündür.

Tüm insanlığın can güvenliği ve hayat garantisi için; çağdaş güç odakları, devlet ve milletleri ile birleşmiş milletler teşkilatı, hesabı iyi yapıp, ortak akli selim ile sadece Kısası kabul etmekle insanlığa bir çok hayat başışlayacaklardır. Çünkü kısas demek; hemen suçluyu adalet için öldürmek değildir. Bilakis masum insan öldürmeyi caydırmak ve ilk başta önlemektir. Hayatta kalmayı garantilemektir. Açıklanan hatada ısrar ve inattan tez vaz geçilmesini can güvenliği ve dünya selameti için bir alternatif düşünme seçeneğimiz daha bulunduğu kısas ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü modern ve pozitif hukukta da kısasa benzer veya ikame ceza bulunması, İslam ceza hukukundaki kısasın fitri, tabii ve ideal hukuka uygun düştüğünü göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 1- Kuran-i Kerim.
- 2- Hadis-i Nebi.

- 3- İmam-ı Said Nursi, Sözler, Risale-i Nur Külliyyatı, İstanbul, 1960.
- 4- KARAMAN Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İz yayıncılık, İstanbul syf. 191.
- 5- İslam Hukukunda Kisas ve El kesme, yayınlanmamış lisans tezi, 1970-1971.
- 6- TDV İslam ansiklopedisi cilt 25 Ankara 2002 syf 488.
- 7- Meydan Larousse, 7.cilt, İstanbul, 1972, syf 264.
- 8- ELMALILI YAZIR M. Hamdi, Hak Dini Kuran dili, 1.cilt, Azim dağıtım, İstanbul.
- 9- DÖNMEZER Sulhi-ERMAN Sahir, nazari ve tatbiki ceza hukuku, , cilt2,istanbul 1959.
- 10- DAĞCI Şamil, İslam Ceza Hukukunda şahıslara karşı müessir fiiller, 2.baskı, Diyanet İşleri
- 11- Başkanlığı,yayınları, Ankara 1999.
- 12- YEŞILKANAT Fatma, İslam Hukukunda Kisasın Affı, yayınlanmamış lisans tezi, Ankara, 1987.
- 13- UDEH Abdulkadir, Mukayeseli İslam Hukuku Ve Beşeri Hukuk, 1.cilt, Rehber Yayıncılık, syf 242)
- 14- Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 7, İstanbul, 1993
- 15- İLİTAM Mezhepler Tarihi.
- 16- FIĞLALI Ethem R., Çağımızda itikadi islam Mezhepleri, 1991 Selçuk yayınları, Ankara
- 17- ŞAPALYA Enver Behnan, Mezhepler Ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınevi
- 18- KUTLU Sönmez İslam Düşünce Ekolleri, Ankara, 2001,
- 19- ÇAĞATAY Neşet- ÇUBUKÇU İbrahim Agah,İslam mezhepleri Tarihi, 1976, 1985, Ank. Üniv. Basımevi.
- 20- UÇAR Bilal, Çağ Atlarken, ZYGüven, Ankara, 1998; 1983-1991 Yılları TC Hükümetlerinin Çalışma Hayatı-İstihdam ve İşsizlik Politikası ve İcraatı (Master Tezi) İst. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1991; Sivil Ve Özel Girişimin Türk Dünyası Güncel Sorunlarının Çözümüne Katkısı, 6. UA Türk Dünyası Kongresi, 2008 Calalabat KC.; Ekonomide Vergi Yargısının Etkisi Ve Türk-Kırgız Uygulaması, KTMÜ İİBF İktisat Böl. 2.UA Ekonomi Konferansı Kitabı, 2008 Bişkek KC.; Bilimin Ve Öğretiminin Bazı Çağdaş Küresel Sorunlarına Bir Yöntemsel Bakış, Mevzuat Dergisi S. 127 Temmuz 2008 İstanbul, TC. MEVZUAT DERGİSİ - www.mevzuatdergisi.com;
- 21- УЧАР Билал, Түрк Дүйнөсү Өнүгүүсүнө Уюм, Фонд, Кичи Жана Орто Ишкана Таасири, Кыргыз Р. Чүй Университети- TC TICA, 2009 - Жыл Бишкек, Кыргызстан; Кокон хандыгынын тушунда кыргыздарга салынган салыктар жана XIX кылымдагы бий- манаптардын сот милдетин аткаруудагы ролу КТМУ İİBF İktisat Böl. 2.UA Ekonomi Konferansı 2008 Bişkek KC; XIX Кылымдагы Бий- Манаптардын Сот Милдетин Аткаруудагы Ролу Жана Кокон Хандыгынын Тушунда Кыргыздарга Салынган Салыктар; Либерализм Жана Социалдык Демократия, Кыргыз Улуттук Университети Эл Аралык Конференция; 22-24 Апрель 2009 - Жыл Бишкек, Кыргызстан; Кыргызстандагы салык соту системасы; Судебное рассмотрение налоговых правонарушений Кыргызстана; Законодательство по финансам бухгалтерии ассоциаций, фондов и фирм мелкого и среднего предпринимательства в Турецкой Республики в рамках соответствия законодательству Евросоюза; Legislation Finance And Accounting Of Sme Association And Charity Of Turkish Republic In Accordance With EU, Кыргыз Р. Чүй Университети журналы 2009 - Жыл Бишкек, Кыргызстан.
- 22- <http://www.izafet.com/guncel-olaylar/130500-sayilarin-diliyle-turkiye-de-idam.html> 28.4.2010.
- 23- <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=32487> BIA Haber Merkezi 17/04/2006 BIA (Londra) 28.4.2010.
- 24- http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'de_idam_cezas%C4%B1 28.4.2010